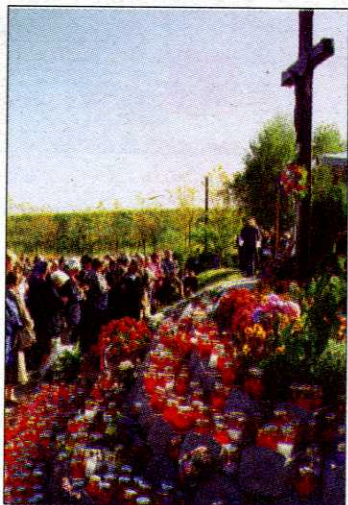

Teharje 1997

Večina ima Teharje za zadnji kraj, za katerega imajo dokaze, da so njihovi ljudje še bili na svetu. Potem so odšli v temo in neznano. Kam so odšli, kaj se je potem z njimi natanko dogajalo, ostaja neznano. Neznano ostaja iz tega, da tisti, ki so vključeni v izvedbo Načrta, molčijo. O našem zgodovinskem spominu in o tragičnem dogajanju, ki pomembno oblikuje tudi naš današnji aktualni politični trenutek, razmišlja Justin Stanovnik.

Prva oktobrska nedelja nas je spet poklicala v Teharje. Tisti, ki so se odločili, da se bo teharska spominjska slovesnost obhajala jeseni, so za svojo odločitev imeli globoke in utemeljene razloge, pa naj so se jih v celoti že zavedali ali ne. Teharje so namreč prizadet in oskrnjen kraj. Na to med letom, zaradi mnogih skrbi, nekoliko pozabimo, ko pa enkrat na leto spet pridemo tja, nas znova udari v oči surovost, ki se je nesramno naselila na tem kraju. Naselila se je namreč tako, da je ni mogoče ne videti. Vsepovsod, kamor pogledaš, tudi tla, na katerih stojiš, vse je pokrito s smetmi, odpadki in odlaplami, z vsem, kar Celje kot velik organizem izloča, vse nesnažno in strupeno so v preteklosti zvozili sem in za silo pokrili. Ne tako zelo, da ne bi moglo oznanjati svoje žaljive prisotnosti.

Tisti, ki se Teharj spominjamo iz leta 1945, jih ne prepoznamo več. Ne samo, da ni več tega, kar v pokrajino postavi človek, ampak je spremenjena tudi narava, kakršna se je bila sama ustvarila. Nekoč je bil tu borov gozd, nekoč je po dolinici ob robu taborišča dol od Svete Ane v ravnino tekla potok, nekoč je po levem bregu te dolinice vzdolj potoka tekla tudi dolga jama, ki je bila skoraj do konca zasuta z rumeno ilovico. Lastniki taborišča so jo bili že domala v celoti napolnili z njegovimi prebivalci. Vsega tega ni več. In nad taboriščem, tam, kjer so se redki bori zgoztili v gozd, ki je potem segal do roba grebena, na katerem je nekoliko umaknjena v desno stala cerkev svete Ane, tam je sedaj ogromen jez, ki se s svojo velikostjo uveljavlja kot največja posamezna stvar v tem kraju. Ko ne bi vedeli, da je za tem jezom neka sila, tega občutka ne bi imeli, a vemo, da ta sila za njim je, zato se nam ta jez takoj vsili kot nekaj grozečega. Za jezom je namreč jezero, ki naključnemu obiskovalcu kaže najbolj miroljubno podobo – tako prijazno se na njegovi površini kodrajo komaj zaznavni valovi. A tisti, ki vedo, kaj je v njem, vedo tudi, da se iz njega nobena živa reč, če vanj zaide, ne reši več. Mulj, ki se je nabral pod tenko gladino, in strupena tekočina, na videz nedolžna, mu tega ne dovolita. Zato ljudje, ki se ob slovesnostih zberejo doli ob križu, ali pa posameznih obiskovalcev, ki je prišel sem zato, da v tišini razmisli in domisli teharsko dramo, začuti, da stoji v senci groznice. Vsak čas se lahko kaj zgodi, vsak čas lahko kaj poč! Mnogo strupa je nakopičenega tu, kdo se bo iz njega rešil, če dobi prosto pot. Obiskovalec dobi občutek – če si vzame toliko časa in najde toliko miru, da njegove misli najdejo pravo razmerje do te in vse druge resničnosti – da ima pravico v tem videti znamenje časa, ki ga živi. Da ima to neko povezavo z vsem slovenskim prostorom.

Takšne so Teharje. Surove, hinavske in grozeče. Nikoli ne bodo mogle dobiti povsem človeške podobe, tako zelo jih je iznakazila skrita – surova, hinavska, grozeča – volja, ki jih je ukazala narediti takšne, kakršne so. Zato se na Teharjah naša misel nikoli do kraja ne umiri, zato se od tod nikoli ne vračamo do kraja potolaženi. Ko bi bila puščava – prav, bi bila puščava; ko bi bila džungla – prav, bi bila džungla; ko bi bil pragozd – prav, bi bil pragozd. To, kar je tu, pa je naredil človek s svojo zlobo – tako veliko, da se sedaj od nje ne moremo osvoboditi. Zato smo rekli, da so tisti, ki so se odločili za oktober, izbrali najboljši možen čas. Narava – toliko jo je ostalo tudi v Teharjah, še več pa je čutimo v bližnji in daljni okolici – je tedaj takšna, da se dotika naših najglobljih strun, da nas kliče k najbolj notranjemu življenju. Svet vedno bolj izginja, vedno bolj smo sami s svojim spominom. Vedno bolj smo lahko z ljudmi, zaradi katerih smo prišli sem. Noben drug čas nam tega ne bi tako dovolil.

Lansko leto je bila prva oktobrska nedelja deževna. Proti pričakovanju nas to ni motilo; pravzaprav nas sploh ni motilo. Vsak se je omejil na prostor pod svojim dežnikom in zdelo se je, da je v vsakega vstopila od nekod misel, da mora biti bolj pozoren do sosed, kot bi bil, če bi sijalo sonce. S prenašanjem dežja, ki je padal na nas, in mokrote, ki je prihajala od tal, se nam je zdelo, da prispevamo k namenu, ki ga je slovesnost imela. Nezadovoljnih obrazov zato, čudno, ni bilo videti.

Vseeno smo bili letos hvaležni za lep, sončen dan, za tiho slovesnost jesenske nedelje. Ko smo prišli, nekateri že mnogo pred začetkom, je nad pokrajino še ležala megla. Navadili smo se je tako, da smo šele potem, ko nas je škof v pridigi na to opozoril, opazili, da jo je sonce že zdavnaj popilo in da se nad nami boči široko, plavo nebo.

Teharje 1997

Aktualni razmislek o zgodovinskem spominu

Zadovoljstvo nad lepim vremenom je dopolnjevalo veselje nad veliko udeležbo. Malo po deveti, ko je stari oktetovec Marijan Štefančič pred mikrofonom pri oltarju začel moliti rožni venec, se je na ravnici pred oltarjem, pa tudi na položnem bregu za njim, že nabrala skupina, ki je potem od minute do minute naraščala, dokler iz nje ni nastala spoštovanja vredna množica. En krak se je potem raztegnil navkreber do kraja, kjer se gradi bodoči mavzolej, enega pa so naredili ljudje, ki so zadnji prihajali po cesti ob umetnem potoku in se, kakor so prihajali, drug za drugim ustavljali. Če velja ocena, da je bilo junija 1945 v tem taborišču 4.500 domobrancev, potem bi bili upravičeni reči, da je bilo letošnjih romarjev malo manj, a ne prav veliko. Teharski bodečnik je pozneje povedal, da so njegovi ljudje razdelili 3.800 spominskih podob. Mediji so potem to številko različno zbijali, nekateri na dva tisoč, nekateri še nižje. Neki člankar v Delu je ocenil, da je bilo udeležencev »slabih tisoč«. (Mogoče je upal, da bo za to reč posebej pohvaljen.) Razporeženje, ki ga naredi zbrana prisotnost tolikih ljudi, se že nosi samo in ne dovoljuje izjem. Le na obrobju se je kdaj pa kdaj kdo spoza-bil in začel pogovor s sosedom, dokler ga ni kdo opomnil ali pa je sam opazil, da je nedopustno drugačen od drugih.

Pred mašo, ko se moli še rožni venec in berejo litanije vseh svetnikov, si nekaj podobnega privoščim tudi sam. Ne smem, si mislim, izpustiti priložnosti, da ne bi tudi letos zbral nekaj kamenčkov za teharski mozaik. Stopim do enega ali drugega na obrobju in ga prosim za kratek pogovor. Zdi se, da ljudje to razumejo in mi ne zamerijo. In spet se je izkazalo, kot vsako leto, da na Teharje prihajamo sicer ljudje ene sorte, a bi vendar vsakdo lahko povedal svojo, od vseh drugih različno zgodbo, ali zgodbo človeka, zaradi katerega je prišel. In drugačnost je ravno v tem, v človekovi enkratnosti, v neki poti, ki ne bo nikoli več prehojena, o nekem življenju, ki se je veselilo, žalostilo, trpelo, upalo in ljubilo tako, kakor do konca sveta ne bo nikoli več nobeno. Drugačnost je ravno v tem, spoštovanje, ki človeka pred vsako zgodbo prevzame, je spoštovanje pred tem; usmiljenje, ki nas vse povezuje v veliko družino, pa naj nam je zgodba človeka, ki stoji poleg nas, že znana ali pa jo samo slutimo, je narejeno iz tega, da vemo, da je vsakdo prišel sem s svojim lastnim žalostnim spominom.

Letos je prišlo tudi precej mladih ljudi. To so pravzaprav ljudje srednjih let, a ob nas, ki smo že na robu, učinkujejo poudarjeno mladostno. Nekateri so prišli sami, zvečine pa so pripeljali koga od svojih: očeta, mater, strica, teto.

Večina ima Teharje za zadnji kraj, za katerega imajo dokaze, da so njihovi ljudje bili še na svetu. Potem so odšli v temo in neznanost. Kam so odšli, kaj se je potem z njimi natanko dogajalo, ostaja neznanost. Neznatost izhaja iz tega, da tisti, ki so bili vključeni v izvedbo Načrta, molčijo. Kakšno prisego so morali dati, pomisli človek, kakšen strah jih mora imeti v oblasti, in, predvsem, kako neznanost in grozno je vse moralo biti, da vedo, da o tem človeško ni mogoče govoriti! Toda stavek, ki se kar naprej ponavlja, se glasi: »Tu so ga nazadnje videli. Videl ga je ta in ta.« Včasih je pričevanje posredno: videl ga ni dotični sam, ampak mu je o tem pripovedoval nekdo drug, preden so ga odpeljali; včasih gre to pričevanje čez dve, tri osebe. Vse se izgublja v sivini negotovega, a vsaka najmanjša vest o ljubem človeku je dragotina: vsaka kretnja, vsak pozdrav, vsako ime, poslednjič izgovorjeno, poslednjič slišano.

Kako so odhajali, kdaj so bili nazadnje doma? Prišli so na obisk za dan ali dva iz bataljona v Laščah, v Cerknici, iz Šentvida, eni so prišli marca, drugi aprila in jih potem ni bilo več. Odhajali so veseli, a kako bi odhajali, ki bi vedeli, da odhajajo za zmerom! Med drugim izvem, da je eden odšel tako rekoč z njive. Pobegnil je od partizanov in se potem skrival doma. Na dan svete Ane sta s sestro orala in se je, ko še nista končala, nenadoma odločil, da se gre javit. »Naj se konji malo odpočijejo, takoj se vrnem.« Seveda ga ni bilo več. Baj je mu je oznovec pred farno cerkvijo rekel: »Ravno tebe sem čakal.«

Večina tistih, na katere naletim, je z Dolenjskega: iz Dobrepolja, iz Ribnice, iz Laš, iz Sentjerneja, iz suhokrajinskih vasi; potem sledi Notranjska: Logatec, Rovte, Bloke, Sveti Vid, Stari trg; nekaj jih je tudi z Gorenjskega in iz vasi, ki segajo že proti Primorski, iz Hoterdščine in s Cola. Nekateri tako rekoč domačini, iz Celja in Doliča. Tudi niso vsi domobranci ljudje; za enega se izkaže, da je bil v prekomorski brigadi in ima prav posebno zgodbo.

Nekateri so doživeli Teharje tudi sami. Eden od njih, tedaj star komaj šestnajst let, pripoveduje, kako so ob večerih odvažali domobrance. Klicali so jih po imenu iz množice zunaj na grušču, prihajali so mirno, se dali vezati in poriniti na kamion. »Ali so res bili vsi tako vdani in mirni?« Da, saj so pretepeni, la-

ideologija pustila za sabo tudi v vrstah svojih! Nazadnje postavim še vprašanje, ki me najbolj muči: Ali Hrvati povezujejo to morijo s Slovenci kot Slovenci? Ali je v njihovih glavah predstava, da so njihove ljudi ubijali Slovenci? Dobim odgovor, da je, žal, verjetno tako. Takoj se spominim na kraške fojbe. Ali je posledica tega, da smo se vdali Partiji, tudi ta, da smo dobili Slovenci glas genocidnega ljudstva. Kakšna ironija!

Ker je bilo, kot rečeno, med obiskovalci mnogo mladih ljudi, se mi je zdelo koristno, da se moja vprašanja dotaknejo tudi sedanjosti. Na primer, kako mladi ljudje gledajo na preteklost in kakšen odnos imajo do zgodovine sploh. Nekako sem potolažen, ko izvem, da se počasi le uveljavlja tudi »ona druga resnica«. Potre pa me pripoved o tem,

Foto: Karlo Smolnik

ni in izsušeni od žeje komaj vedeli zase. Vročina na pesku jim je izpila zadnje kaplje. Na vsak kamion so nazadnje vrgli še nekaj krampov in lopat. In ravno to ga spremlja vse življenje. Kadarkoli zasliši zvenketanje katerega teh orodij, ga oblije pot in se začne nemočno tresti. Nič ne more zoper to, pa naj bo sam ali med ljudmi. To so mu za spomin pustili tisti večeri, ko je v baraki, kadar se je stražar zunaj obrnil proč, toliko dvignil glavo, da je za hip lahko videl, kaj se dogaja.

Ponavadi začnem z vprašanjem, zakaj kdo prihaja v Teharje. Eden od odgovorov me preseneti. Izkaže se, da je to človek, ki raziskuje stvari, ki so se dogajale s Hrvati v dolini Gornjega Doliča. Po njegovem mnenju naj bi bilo v Doliču okoli petnajst grobišč, nekatera od njih zelo velika. V enem je mogoče okoli petsto Hrvatov, v glavnem civilistov, žensk in otrok. Hrvati so prihajali sem po dveh poteh. Ena je peljala iz Zagreba prek Zidanega Mosta, Celja, Velenja, druga pa iz Zagreba prek Rogaske Slatine, Slovenskih Konjic, Vitanja; združili sta se v Doliču. Nekaterim se je posrečilo utreti si pot naprej v Slovenj Gradec, druge pa so pokončali tu. Glavno ubijanje se je dogajalo 11., 12. in 13. maja. Ubijali so mladi ljudje, sedemnajst, osemnajst, devetnajst let stari fantje. Govori tudi o tem, kako so ti ljudje, potem ko so odrasli, to prenašali. Ob tem pomislim: Koliko pohabljenih ljudi je ta

kakšne težave jo pri tem spremljajo in kako trdo to gre. Nikoli nisem mogel razumeti, da ima čas tako velik vpliv na ljudi, da se mu dajo tako brez zadržkov gnesti. Kaj pa pamet? Kaj pa razum? Ali se bomo smeli od sedaj tako malo zanesti nanju?

Zanima me tudi odnos do zgodovine in vitalnost slovenskega zgodovinskega spomina. Tu pa me preseneti nekaj drugega: kako zrel so pravzaprav mladi ljudje, ki prihajajo v Teharje. Izvem namreč, da zgodovinskega spomina ne more biti, ker ni več skupnosti, ker se je razbila skupnost. Zgodovina se lahko, kot oblika zavesti, oblikuje samo v skupnosti. Sedaj mi je jasno, takoj pomislim, zakaj levi liberalni intelektualci tako tolčejo idejo skupnosti. Zgodovina je danes to, kar je bil nekoč mit. In ali ni bila skupnost nekoč pogoj za nastanek mita? Tu je še drugo vprašanje: Kaj pa je človek brez spomina in brez zgodovine? Izgubljen človek je to, na milost in nemilost izročene medijem, lahek plen prvega pouličnega guruja.

Kaj pa politika? Ali ne bodo naše stvari, Teharje, Rog, Orlov vrh, Krimskajama, dobile pravično mesto v narodovi zavesti samo tedaj, če se bo v državi uveljavila avtentična demokratična kultura? In kdo naj ustvari pogoje za tako kulturo, če ne politika? Danes se ta vprašanja konkretnizirajo v vprašanje: Kakšne so možnosti za demokracijo po velikem polomu politike, za katero smo mislili,

da jo bo uresničila? Ali bolj določno: Kakšno stanje je nastalo po odhodu Slovenske ljudske stranke iz tabora izvorno demokratičnih strank? Ali drugače: Ali moramo še naprej – proti upanju – delati za obnovo tabora pomladnih strank ali pa se bo treba od te ideje dokončno posloviti in se ozreti po drugi in drugačni rešitvi?

Ko sem vsakomur, s katerim sem govoril, postavil tudi katero od teh vprašanj, sem opazil, da so bili ljudje zadeti v živo. Večina je čutila ali tragičnost ali absurdnost novega stanja. V njihovih odgovorih so se mešali razočaranje, jeza in nemoč. Mnogi so rekli, da se čutijo izigrane. Neznosno se jim je zdelo, da so bili njihovi glasovi investirani v politično podjetje, za katero jih sami nikoli ne bi dali. Obhajalo jih je porazno spoznanje, da je politika degenerirala v rivalstvo in ambicioznost. Prevladovali so žalostni toni, a se je oglašal tudi optimizem: Politika je živa stvar. Nič ni večno in tisti, ki ve, kaj hoče, najde tudi prostor, da to, kar hoče, tudi uresniči. Najbolj me je razveselil stavek, ki se na mojem recorderju kar naprej pojavlja: Rešitev je samo v pomladni politiki.

Med tem ko se na obrobju – pridušeno, da ne bi motil celote bolj, kot je potrebno – pogovarjam o teh in podobnih rečeh, se v ozadju sliši ljudsko petje in molitev rožnega venca. Potem pa nenadoma zadoni pesem združenih celjskih dekanijskih zborov. Vsi se zavemo, da se je začela maša. Prenehamo s tem, kar smo počeli do sedaj, in se obrnemo proti oltarju. Pridružimo se molitvam, potem prisluhnemo obema poglavitnima besediloma. Poslušamo pismo apostola Pavla Efežanom in evangelij po Luku, odlomek, ki govori o Jezusovi smrti na križu. Obe besedili se nam zdita zelo primerni za ta kraj.

Sledi pridiga maševalca mariborskega škofa dr. Franca Krambergerja. Njegove besede delujejo sveže, kakor da bi bile pravkar najdene in domišljene. Čutimo, da se nas z glasom, ki prihaja od mikrofona, dotika resničnost. In že vemo, da je to vse, kar si želimo. »Pravijo, da je na tem mestu najbolje molčati. Tu je treba samo poslušati: zemljo, odpadni material, teharsko jezero, veter, sončne žarke. Kdor zna to poslušati, sliši tu zakopano skrivnost. Da, tu bi morali molčati in moliti.« Potem le začne, kot duhovnik in škof, razlagati evangeljsko besedilo: »tri velike resnice«, ki jih je, potem ko smo ga poslušali na tem kraju, mogoče in potrebno izluščiti iz njega.

Po maši smo poslušali še dva govora. Dr. Janez Črnej je kot domačin govoril o času, v katerem je nastajala žalostna slava tega kraja, dr. Tine Velikonja, predsednik Nove slovenske zaveze, pa je pokazal na moralne in politične energije, ki dotekajo v narodovo kulturo iz spomina na ljudi, ki so pred pol stoletja od tod odhajali v smrt.

Posebej nas je prevzela omama lepota Balantičeve pesmi Jutro, ki jo je s finim razumevanjem recital študent primerjalne književnosti Tone Starc iz Metlike. Nenadoma nas je obšlo: saj to je tako, kakor da bi bila ta pesem napisana posebej za te ljudi. In še: lahko bi razpisali natečaj z milijonskimi nagradami, pa ne bi imeli pesmi, ki bi bila od daleč podobna tej, ki nam jo je bil zastoj dal mladi pesnik, ki je leto in pol preden so šli ti v smrt, zgorel v neki slovenski vasi, ki jo je branil v istem boju, kot so ga bili ti, ki se jih tu spominjamo. Ogenj, v katerem je zgorel Balantič, je imel v sebi to silo, da je uničeval; ogenj, ki prebiva v Balantičevi pesmi, pa je enak ognju, za katerega je pred štiristo leti zapisal veliki španski lirik in največji mistik vseh časov, da »sveti in ne boli«.

Na slovesnosti po maši je pel moški komorni zbor iz Celja. Pevci so prišli tik pred nastopom in takoj, ko so odpeli, tudi odšli. Zdi se, da so s to gesto hoteli nekaj povedati. Mislim, da jih drugo leto ne bomo več vabili. Slovesnost se je končala tako, da smo stopili k mikrofonom nekdanji domobranci, tisti, ki smo nekoč šli skozi ta kraj in tisti, ki niso, in zapeli pesem Moja domovina: tistim, ki so nekoč to prelepo pesem veselo in s ponosom peli sami, pa tudi sebi.

Potem se dolgo rokujemo z znanci. Čutimo, da naše prijateljstvo stoji na nečem trdnem. V vsakem od nas je ali misel ali zgolj občutek, da smo storili to, kar je prav in dobro. Za popotnico si drug drugemu želimo, da bi se čez leto in dan spet videli. A je nazadnje tako, da bi si posebej morali želeli še nekaj drugega: da bi odhajali predvsem boljši in bolj resnični. Zakaj če bomo resnični, prikazni okoli nas ne bodo imele nad nami prav velike moči.

JUSTIN STANOVNIK